

USPOREDNA ANALIZA PROGRAMA SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA KAO MOBILIZATORA ZAPOŠLJAVANJA REHABILITIRANIH OVISNIKA U HRVATSKOJ I ZEMLJAMA EUROPSKE UNIJE

ANDREA FRLETA¹, ZDENKO BABIĆ¹

¹Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada, kontakt: zbabic@pravo.hr

Primljeno: 15.12.2017
Prihvaćeno: 19.03.2018.

Pregledni rad
UDK 334.724:316-056.83](497.5):061.1EU

Sažetak: Programi socijalnog poduzetništva od svojih su početaka u većini europskih zemalja usmjereni na integraciju marginaliziranih i teško zapošljivih skupina na tržište rada. Rehabilitirani ovisnici predstavljaju jednu od marginaliziranih skupina u društvu, za koje su tradicionalni načini za pristup tržištu rada zatvoreni. Određena istraživanja ukazuju na gotovo dvostruko veću nezaposlenost rehabilitiranih ovisnika u odnosu na opću populaciju. Zemlje Zapadne Europe u značajnoj mjeri koriste potencijal socijalnog poduzetništva kao instrument zapošljavanja skupina isključenih iz društva. Napori koji se ulažu u ovo područje u zemljama Srednje i Istočne Europe znatno su manji, a to pokazuje i primjer Republike Hrvatske. Ovaj se rad bavi komparativnom analizom programa socijalnog poduzetništva, čiji je fokus zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika, u zemljama Europske Unije i Hrvatskoj. Rad na temelju provedene analize donosi preporuke za unaprjeđenje praktičnih aktivnosti i socijalnopoduzetničkih projekata namijenjenih kvalitetnijoj integraciji rehabilitiranih ovisnika na tržište rada.

Ključne riječi: socijalno poduzetništvo, rehabilitirani ovisnici, marginalizirane skupine

UVOD

Europska komisija definirala je socijalnu isključenost kao proces koji pojedince potiskuje na margine društva i sprječava ih da u potpunosti sudjeluju u društvu zbog osobnog siromaštva, nedostatka osnovnih kompetencija, šansi za cjeloživotno učenje ili zbog diskriminacije (Vlada RH 2014). Znatno broj znanstvenika na socijalnu isključenost gleda kao na neuspjeh jednoga ili više socijalnih sustava, među kojima se nalazi i radno-tržišni sustav koji promiče ekonomsku integraciju (Saraceno 2001. prema Šućur 2004.). Uz isključenost na osnovi ekonomskog statusa razlikujemo isključenost na osnovi obiteljske strukture, dobi, počinjenja zločina, obrazovanja, invaliditeta te zdravstvenog stanja. Potonje se odnosi, između ostalog, i na osobe s problemom ovisnosti o alkoholu, kocki i opojnim drogama. Socijalna isključenost pojedinca ili grupe često je posljedica diskriminatornog postupanja, a nerijetko je to situacija i

s osobama koje se bore s problemom ovisnosti. U Republici Hrvatskoj normativno je i institucionalno uređena zaštita od diskriminacije. U normativnom pogledu ovo područje uređuju Ustav Republike Hrvatske, Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, Zakon o suzbijanju diskriminacije, Zakon o radu, Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o istospolnim zajednicama, Kazneni zakon i dr.

Iako je i u Republici Hrvatskoj problem ovisnosti vodeći javnozdravstveni problem, kao i u Europi i mnogim drugim područjima, još ima vrlo malo javne svijesti o potrebi za pružanjem konkretnijih oblika pomoći onim skupinama koje su proces rehabilitacije završile te su spremne za resocijalizaciju i preuzimanje svih društvenih uloga koje ona sa sobom nosi. Problem bolesti ovisnosti izražen u broju liječenih osoba u odnosu na broj stanovnika pokazuje opterećenost pojedinih područja Hrvatske u odnosu na raspodjelu ovisnika i konzumente droga. Za cijelu Hrvatsku stopa ovisnika o droga-

ma iznosi 261,4 na 100.000 stanovnika u dobi od 15 do 64 godine, iako je čak sedam županija iznad ovog prosjeka (Vlada RH 2015).

Posljednjih trideset godina institucije trećeg sektora zauzimaju središnju ulogu u rješavanju problema nezaposlenosti kao i problema zadovoljavanja ključnih javnih dobara. Iako je na početku sve bilo prilično ograničeno na humanitarnu pomoć, osobito u područjima ratnih sukoba, koncept socijalnog poduzetništva nudi novu perspektivu. Socijalna su se poduzeća od samog svojeg nastanka zalagala, putem svojih socijalnih usluga i programa, ponajviše za one najugroženije skupine u društvu i zadovoljavanje njihovih temeljnih prava, među kojima je i pravo na rad. Socijalno poduzetništvo pridonosi rastu nacionalnog dohotka kao i stvaranju radnih mjesta na različite načine. Općenito govoreći socijalno poduzetništvo, kroz svoje programe, razvijajući nove aktivnosti, pridonosi zapošljavanju marginaliziranih skupina u različitim sektorima. Zahvaljujući individualnom pristupu osobama u nepovoljnom položaju u društvu te mogućnosti da ujedno pruže iskustvo i kompetenciju, ali i potrebnu psihosocijalnu podršku, programi socijalnog poduzetništva često uspijevaju premostiti dubok jaz između marginaliziranih društvenih skupina i integracije na tržište rada (Borzaga i sur. 2008). Rehabilitirani ovisnici također su jedna od skupina čiji je problem zapošljavanja i socijalne integracije prepoznat u aktivnostima i programima socijalnog poduzetništva, no i dalje se značajno manje spominje u literaturi od problema zapošljavanja ostalih teško zapošljivih skupina (npr. osoba s invaliditetom, samohranih roditelja, etničkih manjina, bivših zatvorenika). Stoga rehabilitirani ovisnici često postaju marginalizirani među marginaliziranim skupinama.

Cilj je ovog rada komparativna analiza programa socijalnog poduzetništva koji potiču zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika u odabranim zemljama EU-a i u Republici Hrvatskoj. Dodatni je cilj ovog rada identificirati programe s najboljim praksama u zemljama Europske Unije i u Hrvatskoj, koji bi se mogli implementirati u model razvoja i praksu socijalnog poduzetništva u programima integracije na tržište rada rehabilitiranih ovisnika. Za ostvarenje navedenog cilja u radu će se primijeniti metodologija komparativne analize zakonodavnog, institucionalnog i *policy*-okvira te studije

dobrih praksi na uzorku izabranih zemalja članica Europske Unije i Republike Hrvatske.

U narednim poglavljima prikazan je problem i trenutačno stanje na području ovisnosti u EU-u i u Hrvatskoj kao i prikaz programa rehabilitacije u zemljama EU-a te u Hrvatskoj. Rad također donosi uvide u poteškoće s kojima se suočavaju bivši ovisnici u procesu resocijalizacije te u ponuđene programe i moguća rješenja. Pregled programa socijalnog poduzetništva iz zemalja EU-a donosi prikaz socijalnopoduzetničkih projekata na području pomoći u zapošljavanju rehabilitiranih ovisnika iz više različitih država članica, a također su prikazani i postojeći primjeri dobre prakse u Hrvatskoj. Nakon provedene komparativne analize i prikaza ostvarenih uvida u zaključku se donosi niz preporuka za unaprjeđenje praktičnih aktivnosti i projekata namijenjenih kvalitetnijoj integraciji rehabilitiranih ovisnika na tržište rada.

SOCIJALNI PROBLEM OVISNOSTI – ZAJEDNIČKA ODGOVORNOST CJELOKUPNOG DRUŠTVA

Jedan od najraširenijih multietioloških problema današnjice svakako je ovisnost o drogama, čije se negativne posljedice na socijalno i ekonomsko funkcioniranje mogu primijetiti već u najranijim fazama bolesti. Osim svih patofizioloških promjena do kojih dovodi ovisnost tu su i problemi s kroničnom depresijom te smanjenje radne produktivnosti. Na procjenu nesposobnosti za rad, invalidnosti i preostale radne sposobnosti ovisnika utječu somatske, psihičke i socijalne posljedice uživanja psihoaktivnih tvari.

Koliko opasnosti kriju ovisnosti svjedoče i brojke o raširenosti ove bolesti koje Europski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) donosi u Europskom izvješću o drogama iz 2011. godine. Procjenjuje se da je više od 88 milijuna odraslih, odnosno nešto više od četvrtine osoba u dobi od 15 do 64 godine u Europskoj Uniji u nekom trenutku života konzumiralo nezakonite droge. Uporabu droga češće prijavljuju muškarci (54,3 milijuna) nego žene (34,8 milijuna). Podatci prikupljeni u istraživanjima općeg stanovništva pružaju uvid u prevalenciju rekreacijske uporabe droga. Razine uporabe tijekom života znatno se razlikuju među državama, a u rasponu su od otprilike četiri

od deset odraslih osoba u Francuskoj i trećine odraslih osoba u Danskoj i Italiji do manje od jedne od desetine odraslih osoba u Bugarskoj, Mađarskoj, Malti, Rumunjskoj i Turskoj (EMCDDA 2016).

Prema Izvješću o provedbi nacionalne strategije i akcijskog plana suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za 2014. godinu tretman osoba koje zlorabe droge primarno se provodi u zdravstvenom sustavu, a određeni oblici psihosocijalnog tretmana provode se i u sustavu socijalne skrbi, terapijskim zajednicama i udrugama. Pojedine psihosocijalne intervencije provode se i u probacijskom sustavu te unutar zatvorskog sustava. Unutar zdravstvenog sustava tretman osoba koje konzumiraju droge ili su ovisnici o drogama podijeljen je na bolnički i izvanbolnički sustav liječenja. U 2014. godini ukupno je u zdravstvenom sustavu bilo liječeno 7.812 osoba što je za 46 osoba manje nego godinu dana ranije kada ih je bilo liječeno 7.858. Od ukupnog broja liječenih osoba u 2014. godini bolnički ih je bilo liječeno 565 što je u odnosu na 2013, kada je u bolnicama liječeno 610 osoba, smanjeno za 7,4%. U izvanbolničkom tretmanu Službi za zaštitu mentalnog zdravlja, prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti bilo je 7.246 ili 92,7% svih liječenih osoba. Udio opijatskih ovisnika u ukupnom broju liječenih osoba sličan je kao i prijašnjih godina i iznosi 79,9%, odnosno 6.241 osoba. Udio neopijatskih ovisnika iznosi 20,1% ili 1.571 osoba (Vlada RH 2015).

Iako se sustav za borbu protiv ovisnosti i suzbijanje zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj razvijao od sredine 1990-ih, te je hrvatska javnost senzibilizirana prema problemu zlouporabe droga, ostalo je dosta prostora za napredak i razvitak institucija i programa koji se bave ovom problematikom. U izvanbolničkom liječenju ovisnosti primjenjuje se stručno usuglašeni Hrvatski model koji podrazumijeva stalnu suradnju i zajedničko djelovanje specijaliziranih službi za zaštitu mentalnog zdravlja, prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti i liječnika primarne zdravstvene zaštite ili timova obiteljske medicine u provođenju tretmana ovisnika. Zahvaljujući takvom obliku liječenja vrlo je malo ovisnika koji nisu bili izloženi nekom njegovom obliku.

Hrvatska se osim toga zahvaljujući još uvijek prisutnoj visokoj razini obiteljske solidarnosti može izdvojiti kao država u kojoj ovisnici još uvi-

jek imaju visok stupanj zaštite i pomoću u krugu vlastite obitelji, što pridonosi zaštiti od socijalne isključenosti. Stoga se često događa i mnogo manja izloženost negativnim socijalnim pojavama kao što su siromaštvo i beskućništvo nego što je to slučaj u razvijenim zemljama EU-a. No unatoč tome mnogi se ovisnici često nakon završenog liječenja ne mogu uspješno uklopiti u društvenu sredinu zbog niza razloga, a jedan je od njih javno mišljenje o problemu ovisnosti o drogama, koje cijelu ovisničku populaciju, neovisno o završenom procesu rehabilitacije, stigmatizira i isključuje iz radne i školske sredine (Vlada RH 2015).

Djelovanje svih društvenih dionika, a ne samo prethodno navedenih zdravstvenih institucija za liječenje, neophodno je ako se želi postići zdravo društvo s konkurentnom i sposobnom radnom snagom. Stoga jednom kada dođe do trajnog oporavka ovisnika, predstoji proces reintegracije koji u velikoj mjeri ovisi o obiteljskoj potpori, ali i o spremnosti cjelokupnog javnog, privatnog i društvenog sektora da prepozna problem i odgovori na njega. Resocijalizacija ovisnika o drogama u najširem smislu podrazumijeva svaki oblik društvenog uključivanja i afirmacije kroz različite aktivnosti iz područja sporta, kulture, rada i drugih društvenih aktivnosti (Vlada RH 2016). Nadalje, ključne su one intervencije kojima je cilj socijalno uključivanje ovisnika o drogama u život u zajednici nakon završene rehabilitacije ili za vrijeme liječenja u zdravstvenoj ustanovi, odvikavanja od ovisnosti u terapijskoj zajednici ili izdržavanja kazne zatvora u zatvorskom sustavu, a koje uključuju psihosocijalnu podršku, završetak školovanja, prekvalifikaciju i zapošljavanje (Vlada RH 2016). Kada govorimo o prekvalifikaciji i pomoći prilikom zapošljavanja socijalno isključenih skupina, već je nekoliko desetljeća socijalno poduzetništvo nezaobilazna metoda koja je uspješno i značajno osiguravala kvalitetnu provedbu kako zapošljavanja tako i prekvalifikacije rehabilitiranih ovisnika.

REHABILITACIJA I SOCIJALNA REINTEGRACIJA OVISNIKA

Europski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) pojam *reintegracije* ovisnika definira kao svaku intervenciju koja za cilj ima integraciju (bivših) ovisnika u zajednicu. Tri

su glavna stupa socijalne reintegracije: *stanovanje, obrazovanje te zapošljavanje koje uključuje i stručno osposobljavanje* (Sumnall i Brotherhood 2012). Program reintegracije može se provoditi nakon završenog liječenja ili dok je sam proces rehabilitacije u zdravstvenoj ustanovi, terapijskoj zajednici ili u zatvorskom sustavu još u tijeku. Rehabilitacija se danas definira kao proces tijekom kojega pojedinac s poremećajem uporabe štetnih tvari postiže optimalno zdravstveno, psihofizičko i psihosocijalno blagostanje (Sumnall i Brotherhood 2012).

Rasprava o potpunoj apstinenciji kao preduvjetu za uključivanje i poduzimanje mjera intervencije u smjeru socijalne integracije uključena je i u upitnik izrađen 2009. godine pod nazivom "*Strukturirani upitnik 28 — Socijalna reintegracija i smanjenje socijalne isključenosti korisnika droga*". Ovaj se upitnik bavi politikama i intervencijama koje su države članice EU-a uspostavile kako bi zaštitile korisnike droga od daljnje isključenosti i poboljšale njihovo socijalno uključivanje. Čini se kako je u većini zemalja *potpuna apstinencija još uvijek ulazni kriterij za poduzimanje bilo kakvih intervencija u smjeru stambenog zbrinjavanja, stručnog osposobljavanja i svih intervencija vezanih za tržište rada* (Sumnall i Brotherhood 2012). Postoje također dokazi koji potvrđuju kako su ovisnici sami skloniji uključivanju u programe koji ih potencijalno vode do zaposlenja na kraju procesa rehabilitacije (Neale i Kemp 2010. prema Sumnall i Brotherhood 2012). Ipak, ovakvo stajalište može prouzročiti značajan manjak pružene potpore onima koji još nisu u fazi rehabilitacije koja osigurava potpunu apstinenciju. Primjerice osobe koje ne odlaze na posao svakodnevno su zakinute za kontakte s ljudima koji nemaju problema s ovisnostima, a nemaju ni poticaj koji daje sama odgovornost koju sa sobom nosi zapošljavanje. Ulazak na tržište rada stoga se ne bi trebalo promatrati kao nagradu za uspješnu apstinenciju, ili kao nešto što joj slijedi, već kao prednost koja pospješuje održavanje apstinencije (Sumnall i Brotherhood 2012) i koje može poslužiti kao oslonac i podrška uspješnom procesu rehabilitacije.

Proces socijalne integracije uključuje sve one segmente koji utječu na stvaranje dostojanstvenih životnih uvjeta. S obzirom na prethodno iznesene podatke o postotku nezaposlenih rehabilitiranih

ovisnika, jedan od ključnih problema koji se javlja tijekom procesa reintegracije svakako je *problem ulaska i/ili ponovnog ulaska na tržište rada*.

Iako povezanost između ovisnosti i otežanog ulaska na tržište rada nije upitna, smjer ove povezanosti unatoč istraživačkim naporima nije utvrđen. Ono što je utvrđeno jest da smjer povezanosti ovisi ponajviše o individualnim karakteristikama pojedinca te o vremenskom i socijalnom kontekstu. I dok zaposlenost ne podržava nijedan oblik ovisnosti, *nezaposlenost je nasuprot tome potiče*. Čimbenici poput viška slobodnog vremena, dosade, nedostatka samopouzdanja, pa sve do frustracije i stresa izazvanog nezaposlenošću pospješuju dugotrajnu nezaposlenost. Također veće su mogućnosti za uključivanje u okruženje koje ima slične interese (tj. koje je izgubilo interese), što ponovno vodi u začaran krug ovisnosti i nemogućnosti uključivanja u sferu radno aktivnog stanovništva (Sumnall i Brotherhood 2012).

Prema podatcima statističkog biltena EMCDDA-e čak 56% pacijenata liječenih izvanbolničkim tretmanom i 75% pacijenata liječenih bolničkim tretmanom prijavljeno je 2009. i na zavode za zapošljavanje (Sumnall i Brotherhood 2012). Ako usmjerimo pažnju na obrazovnu strukturu ovisnika na razini EU-a, koji su se liječili izvaninstitucionalno (Tablica 1), možemo utvrditi kako je postotak ovisnika koji je završio samo osnovnoškolsku razinu obrazovanja zabrinjavajuće visok (36.8%), posebice ako uzmemo u obzir preventivnu vrijednost sustava obrazovanja koji bi ovu populaciju mogao usmjeriti u kvalitetne aktivnosti i omogućiti im uspješan ulazak na tržište rada. Broj evidentiranih nezaposlenih ovisnika koji su koristili izvanbolnički tretman također ima značajan udio u ukupnom statusu ovisnika na tržištu rada, te iznosi 45.2% naspram 29.9% regularno zaposlenih (Tablica 1). Iako većina korisnika izvanbolničkog tretmana ima siguran smještaj (83.9%), broj onih kojima je smještaj nesiguran (8.9%) nije zanemariv (Tablica 1), s obzirom na rizike koje im donosi beskućništvo (veći izgledi za intravenozno korištenje droga) (Sumnall i Brotherhood 2012).

Istraživanjem provedenim u Njemačkoj između 2000. i 2007. uspoređena je stopa nezaposlenosti između rehabilitiranih ovisnika i stopa nezapo-

Tablica 1. *Obrazovanje, status na tržištu rada i stambeno pitanje svih ovisnika koji su koristili izvanbolnički tretman (prosjeak u EU-u, %) u 2009. ili posljednjoj dostupnoj godini nakon 2009.*

Obrazovanje	
nezavršena osnovna škola	1.6
osnovna škola	36.8
srednja škola	54.3
fakultetsko i visoko obrazovanje	7.2
<i>poznat status (n)</i>	221 345
<i>nepoznat status</i>	33 756
Status na tržištu rada	
regularno zaposlenje	29.9
učenik/student	7.6
ekonomski neaktivan	10.7
nezaposlen	45.2
ostalo	6.5
<i>poznat status (n)</i>	319 733
<i>nepoznat status</i>	57 305
Stambeno pitanje	
siguran smještaj	83.9
nesiguran smještaj	8.4
institucionalni smještaj (zatvor, klinika i sl.)	7.7
<i>poznat status (n)</i>	224 978
<i>nepoznat status</i>	36 241

izvor: EMCDDA 2011. (Statistical bulletin), podatci izvučeni 26. 4. 2017.

slenosti za navedeni period u općoj populaciji. Dobiveni rezultati ukazuju na gotovo dvostruko veći postotak nezaposlenih rehabilitiranih ovisnika (od 18% do 40%) u odnosu na nezaposlene u općoj populaciji (od 10% do 8%) (Kipke 2011). U sveobuhvatnom Henkelovom (2011) pregledu u kojem je analizirano više od 130 studija utjecaja iskustva ovisnosti na zapošljavanje *potvrđeno je da uporaba droga utječe na nezaposlenost (i obrnuto) i učinak nezaposlenosti na ishode liječenja*. Dokazano je da problem korištenja droga negativno utječe na perspektive zapošljavanja, a također je utvrđena i veća vjerojatnost gubitka posla kod korisnika droga kao i manja vjerojatnost za pronalazak novog zaposlenja u odnosu na opću populaciju. Malo je studija koje su istraživale uzroke takvih nalaza, no ograničeni podatci pokazuju da bi se vjerojatnoo sve moglo objasniti zdravstvenim posljedicama ovisnosti, a ne konzumacijom samom po sebi (osim ako poslodavac nije nametnuo politike zabrane uporabe tvari na radnom mjestu). Usko vezano uz konzumiranje droga jest i kriminalno ponašanje

ovisnika koje sa sobom nosi negativne utjecaje na buduće mogućnosti zapošljavanja.

Storti i sur. (2011) ispitivali su povećava li se isplativost i spremnost na ulazak u tretman rehabilitacije u slučaju kada nezaposleni korisnici tretmana imaju veće šanse za nalaženje svog mjesta na tržištu rada nakon rehabilitacije. Empirijska potvrda postignuta je korištenjem njemačkog skupa podataka i ustanovljeno je da smanjenje stope nezaposlenosti od jednog postotnog boda dovodi do povećanja broja osoba koje traže tretman za 2,5–5,3%. Stoga kreiranje poticajnih mjera za zapošljavanje ovisnika značajno povećava spremnost nezaposlenih korisnika droga da traže liječenje i pruža podršku ideji da programi zapošljavanja trebaju biti sastavni dio samog procesa rehabilitacije.

Iako nacionalna zakonodavstva (kako ona u RH tako i ona u drugim zemljama EU-a), zakonodavno ne diskriminiraju zapošljavanje (rehabilitiranih) ovisnika, neke od prepreka na njihovu putu do socijalne reintegracije, posebice do zapošljavanja, istaknute su u više studija. Prepreke koje se najčešće javljaju na *osobnoj razini* kod rehabilitiranih ovisnika jesu: nikakve ili ograničene kvalifikacije, niska razina obrazovanja, siromašno radno iskustvo, kaznena evidencija kojom se automatski isključuju za rad na određenim mjestima, kronično narušeno mentalno i fizičko zdravlje, neriješeno stambeno pitanje, niska motiviranost i samopouzdanje (Sumnall i Brotherhood 2012). Prepreke na strukturnoj razini također su ograničavajući faktori za zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika. Problemi počinju već kod usklađivanja radnog vremena s vremenom rehabilitacije, a nastavljaju se kroz *diskriminirajuće i stigmatizirajuće stavove kako šire javnosti tako i kolega na radnom mjestu*.

Gospodarska recesija kao jedna od prepreka najčešće izaziva oprečna mišljenja različitih autora. Posljednja velika ekonomska kriza (2009) koja je u različitim razmjerima pogodila zemlje EU-a, mogla je nezaposlenim rehabilitiranim ovisnicima otežati već marginalizirani položaj na tržištu rada, s obzirom na to da im lako konkuriraju nezaposleni s boljim kvalifikacijama. Ono što također može biti problematično područje za vrijeme ekonomske recesije povećana je uporaba opijata kao i širenje tržišta opijata uslijed beznadne ekonomske situacije (Bretteville-Jensen 2011).

Projekt resocijalizacije ovisnika o drogama u Hrvatskoj i njegovi rezultati

Nacionalna strategija suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2012. do 2017. godine nalaže kako treba raditi na programima i projektima u području resocijalizacije. Oni su zaduženi za doprinos destigmatizaciji liječenih ovisnika, smanjenje recidivizma nakon završenog liječenja u terapijskim zajednicama te veću senzibilizaciju cjelokupne (posebno stručne) javnosti za rad na problemu socijalne reintegracije liječenih ovisnika. U resocijalizaciju ovisnika trebaju biti uključeni različiti sustavi — od zdravstvenog, penalnog, socijalnog, gospodarskog do organizacija civilnog društva.

Ured za suzbijanje zlouporabe droga kao nacionalni koordinator politike droga u RH, sukladno predviđenim mjerama iz Nacionalne strategije i Akcijskog plana suzbijanja zlouporabe droga, izradio je *Projekt resocijalizacije ovisnika o drogama 2007. godine* koji su završili neki od programa rehabilitacije i odvikavanja od ovisnosti u terapijskoj zajednici ili zatvorskom sustavu kao i ovisnika koji su u izvanbolničkom tretmanu duže vrijeme te stabilno održavaju apstinenciju i pridržavaju se propisanog načina liječenja koji je Vlada Republike Hrvatske usvojila 2007. godine.

Glavna su okosnica ovog projekta dva područja koja se nadopunjuju i tako tvore niz intervencija koje bi trebale pridonijeti ulasku rehabilitiranih ovisnika na tržište rada. Projekt resocijalizacije sadržava mjere prekvalifikacije i doškoloavanja za vrijeme boravka u nekoj od ustanova koje se bave rehabilitacijom. Programi doškoloavanja i prekvalifikacije mogu se provoditi i u zatvorskoj ustanovi. Aktivnosti koje su obuhvaćene projektom jesu sljedeće: školovanje kako bi se završilo započeto srednjoškolsko obrazovanje nakon izlaska iz terapijske zajednice ili zatvorske ustanove, provođenje mjera za poticanje zapošljavanja i obrazovanja za zanimanja potrebna na tržištu rada, poticanje samozapošljavanja i osnivanje zadruga te ostale mjere za poticanje zapošljavanja.

Ključni su nositelji mjera na nacionalnoj razini Ured za suzbijanje zlouporabe droga kao koordinator provedbe svih aktivnosti u projektu, Ministarstvo rada i mirovinskog sustava, Ministarstvo poduzet-

ništva i obrta te Hrvatski zavod za zapošljavanje koji osiguravaju financijska sredstva za provođenje mjera za poticanje zapošljavanja, stručnog osposobljavanja i edukacije te poticanje samozapošljavanja liječenih ovisnika. Osim navedenog sufinanciraju se organizacije civilnog društva i druge ustanove koje provode programe usmjerene na pomoć ovisnicima pri doškoloavanju, prekvalifikaciji i privremenom ili trajnom zapošljavanju.

Za uključivanje u proces prekvalifikacije ili doškoloavanja potrebno se javiti ovlaštenom liječniku u službi za prevenciju i izvanbolničko liječenje ovisnosti, a on potom izdaje pismenu potvrdu za ovisnika, kojom mu se preporučuje uključivanje u projekt resocijalizacije. Potom je osoba dužna javiti se nadležnom Centru za socijalnu skrb koji će ga informirati o svim mjerama i aktivnostima koje projekt sadržava i pružiti mu druge oblike socijalne potpore tijekom resocijalizacije. Nadležna područna služba Zavoda za zapošljavanje potom će ovisnika informirati o svim mjerama iz Nacionalnog plana za poticanje zapošljavanja i provesti postupak profesionalnog usmjeravanja i ocjene radne sposobnosti i uključiti ga u mjere iz Nacionalnog plana. Uza sve to obavezno je i redovito javljanje Službi za prevenciju ovisnosti i Centru za socijalnu skrb radi pružanja psihosocijalne potpore tijekom individualnog programa resocijalizacije.

Jedna od mjera *Projekta Resocijalizacije ovisnika o drogama* bila je i mjera za poticanje samozapošljavanja liječenih ovisnika te je uvrštena i Program poticanja malog i srednjeg poduzetništva od 2008. do 2012. godine. Vlada RH usvojila je Program poticanja malog i srednjeg poduzetništva za razdoblje od 2008. do 2012. godine koji, između ostalog, sadržava projekt *Zadružno poduzetništvo* unutar kojeg je razrađena projektna aktivnost — *Potporna razvoju zadruga s ciljem uključivanja u zadrugarstvo i poduzetništvo skupina sa socijalnim poteškoćama* gdje spadaju i liječeni ovisnici (Ured za suzbijanje zlouporabe droge 2013.).¹

Rezultati Projekta resocijalizacije

Od 19. travnja 2007. godine kada je *Projekt* usvojen do 31. prosinca 2014. godine Hrvatski

¹ Ured za suzbijanje zlouporabe droge (2013). Projekt resocijalizacije; posjećeno dana 4.5.2017. na mrežnim stranicama Ureda za suzbijanje zlouporabe droge <https://gov.hr/UserDocsImages/Moja%20uprava/Projekt%20resocijalizacije.pdf>

zavod za zapošljavanje ukupno je proveo profesionalno usmjeravanje i procjenu radne sposobnosti za 750 ovisnika, od čega je 228 liječenih ovisnika bilo uključeno u obrazovne programe, a 446 liječenih ovisnika dobilo je zaposlenje u javnom radu i koristilo poticaje za zapošljavanje ili su ostvarili zaposlenje samostalno (Vlada RH 2015). Ipak, konačan broj ostvarenih zaposlenja, koji se ne odnose na javne radove, znatno je manji (Tablica 2). Podatci ukazuju na potrebu za provođenjem sličnih projekata koji će, prije svega, dodatno motivirati ciljanu skupinu, ali i ponuditi usvajanje nekih znanja i vještina koji se ne svode nužno na zanatska zanimanja (prerađivačima kamena, reciklažu i sl.), već će ovoj skupini, nakon procjene sposobnosti, otvoriti i druge mogućnosti za stjecanje nekih vještina koje idu ukorak s potrebama današnjice, a s druge strane odgovaraju osobnim karakteristikama osobe koja traži svoje mjesto na tržištu rada.

Prema Izvješću o provedbi ovog projekta za 2014. godinu u projekt resocijalizacije uključile su se 123 osobe, od toga 109 muškaraca i 14 žena. Od početka vođenja Zbirke osobnih podataka o korisnicima projekta (od 2008. do 2014. godine) u projekt je bilo uključeno ukupno 387 osoba, od toga 312 muškaraca i 75 žena. Najveći je broj bio uključen u profesionalno usmjeravanje (264), zatim u školovanje (195), dok je zaposlenje ostvarilo samo 35 osoba (Tablica 2).

Iz evaluacije Projekta resocijalizacije koju je Ured za suzbijanje zlouporabe droga proveo uz stručnu podršku Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta može se zaključiti kako je opći doživljaj projekta od svih sudionika pozitivan jer je liječenim ovisnicima omogućio da se uključe u konkretne aktivnosti koje do sada nisu postojale i samim time omogućio im je uspješnu socijalnu integraciju u društvo. Najveću prepreku uspješni-

jem socijalnom uključivanju i provoditelji i korisnici vide u negativnom stavu javnosti o problemu ovisnosti i ovisnicima te nedovoljnoj senzibilizaciji poslodavaca za zapošljavanje liječenih ovisnika. Stoga se predlaže daljnje jačanje te koordinacija i suradnja između provoditelja koja će rezultirati poticanjem poslodavaca na zapošljavanje liječenih ovisnika. Kontinuirano je potrebno promicati proaktivan pristup, usmjeravati javnost na primjere dobre prakse te osigurati veću prisutnost projekta resocijalizacije kroz medije (Vlada RH 2014). Iz analiziranih rezultata uočljivo je kako je u percepciji samih korisnika projekt imao najviše uspjeha u smislu utjecaja na njihovo povećanje motivacije za školovanje i zapošljavanje (73%), ali i na njihovo samopouzdanje (72%). Korisnici projekta (76%) i provoditelji u OCD-u (73%) slažu se kako je potpora državnih institucija pri pružanju savjetodavne pomoći nedovoljna, kao i potpora u pronalaženju zaposlenja i/ili mogućnosti doškoloavanja.

KOMPARATIVNI PRIKAZ PROGRAMA SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA ZA ZAPOŠLJAVANJE REHABILITIRANIH OVISNIKA U ZEMLJAMA EU-A

Europski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) postoji kako bi omogućio da se odluke i akcije donesene u vezi s problemima ovisnika i njihovog tretmana te resocijalizacije donose isključivo na temelju pravodobnih i valjanih informacija iz svih zemalja članica. Više od 20 godina EMCDDA prikuplja, širi i analizira relevantne i usporedive informacije s ovog područja (Sumnall i Brotherhood 2012). S obzirom na to da je jedna od bitnijih zadaća EMCDDA-e praćenje ovisnosti i nalaženje zadovoljavajućih rješenja za probleme koje se javljaju na ovom području, uključujući i socijalnu reintegraciju, ova organizacija

Tablica 2. Izvješće po obrascima za praćenje individualnog programa iz Zbirke osobnih podataka o korisnicima projekta resocijalizacije za razdoblje od 13.3.2008. do 31.12.2014. godine

GODINA	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	Ukupno
broj pristiglih obrazaca	41	30	61	121	102	32	142	529
broj osoba uključenih u projekt	34	13	54	63	76	25	123	388
broj izvršenih profesionalnih usmjerenja	28	13	53	53	50	16	51	264
broj osoba uključenih u školovanje	17	9	17	35	32	13	72	195
broj ostvarenih zaposlenja	7	3	4	7	12	0	2	35

izvor: Izvješće o provedbi projekta resocijalizacije za 2014. godinu, podatci izvučeni 29. 4. 2017.

brine se za razvijanje instrumenata koji će omogućiti lakše praćenje te evaluaciju trenutačnih mjera koje provode države članice. Stoga je EMCDDA 2009. godine izradila novi strukturirani upitnik "Strukturirani upitnik 28 — Socijalna reintegracija i smanjenje socijalne isključenosti korisnika droga" koji se bavi politikama i intervencijama koje su države članice uspostavile kako bi zaštitile korisnike droga od daljnje isključenosti i poboljšale njihovo socijalno uključivanje. Svrha je prikupljanje podataka na osnovi kojih se može sastaviti europski pregled politika relevantnih za socijalno uključivanje korisnika droga te pregled dostupnosti, pristupačnosti i diverzifikacije intervencija koje poboljšavaju socijalnu uključenost, a posebno zapošljivost osoba u tretmanu i procesu resocijalizacije. Također pruža niz zaključaka koji su usmjereni na tvorce politike i praktičare u vezi s drogama, kako bi im pomogli razviti koherentne i sveobuhvatne strategije socijalne integracije. Primjeri "onoga što funkcionira" u praksi važan su prvi korak u razvoju smjernica zasnovanih na dokazima za buduće intervencije (Sumnall i Brotherhood 2012). Prema podatcima prikupljenim od 2009 do 2011. godine, većina europskih zemalja uvrstila je socijalnu integraciju u svoje dugoročne planove kada je u pitanju zapošljavanje marginaliziranih društvenih skupina. Izuzetak su Estonija, Latvija, Finska i Poljska kao rijetke članice EU-a koje to nisu učinile.

Iako rehabilitirani ovisnici mogu do svog mjesta na tržištu rada doći i na uobičajene načine, kojima se koristi ostalo radno aktivno stanovništvo, primjerice preko službe za zapošljavanje ili individualnom potragom za zaposlenjem, u prethodnim su poglavljima izneseni razlozi zbog kojih se najčešće ova društvena skupina suočava s mnoštvom prepreka na svom putu do tržišta rada. Nacionalna zakonodavstva najčešće svoje napore usmjeravaju na zbrinjavanje dugotrajno nezaposlenih osoba, a problem zapošljavanja rehabilitiranih ovisnika ne rješava se usmjerenošću samo na ovu posebnu skupinu u nacionalnim planovima zapošljavanja, već ih se uklapa u iste okvire s ostalim marginaliziranim skupinama. U dijelu rada koji slijedi fokus će se staviti na *potencijale programa socijalnog poduzetništva* kao jednog od oblika intervencije usmjerene na zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika. S obzirom na to da je ovo način zapošljavanja

koji pomaže marginalnim skupinama na inovativan način, popularnost mu posljednjih desetljeća značajno raste te postaje sve češće primjenjivana intervencija kako u zemljama EU-a tako i u RH. Socijalno poduzetništvo u svojoj biti ima naglašeno stremljenje ostvarenju socijalne misije putem financijski održivih poslovnih poduhvata. Upravo ovo čini bitnu distinkciju između standardnih oblika poduzetništva i socijalnog pristupa poduzetništvu. Ono ima zadaću da kao svoj primarni cilj postavi zadovoljavanje socijalnih potreba kroz određeni tip proizvoda ili usluge koje nudi, ili kroz stvaranje mogućnosti za zapošljavanje onih skupina kojima je pristup tržištu rada onemogućen ili bitno otežan.

Ove organizacije često funkcioniraju na način da kreiraju programe koji pružaju mogućnost plaćenog ili dobrovoljnog rada kako bi omogućili obuku, stjecanje radnog iskustva ili potpomognuto zapošljavanje korisnicima. Neki projekti socijalnog poduzetništva formirani su u obliku poduzeća iako ne moraju nužno biti tržišni ili profitni (Sumnall i Brotherhood 2012). Iako programi socijalnog poduzetništva prvenstveno imaju socijalne ciljeve, njihove se metode nerijetko služe standardnim poduzetničkim poslovnim metodama kako bi osigurali svoje usluge. Socijalna poduzeća plaćaju svojim zaposlenicima tržišne nadnice i usvajaju politike zapošljavanja koje daju ista prava i mogućnosti kao i ostali sektori (O'Bryan i sur. 2000). Mnoga socijalna poduzeća registrirana su kao socijalne zadruge koje su u vlasništvu i pod kontrolom svojih članova (Sumnall i Brotherhood 2012). U nastavku slijedi pregled dobrih praksi u zapošljavanju rehabilitiranih ovisnika putem programa socijalnog poduzetništva u zemljama Europske Unije.

Italija

Italija se smatra jednom od zemalja članica EU-a s najboljim primjerima dobre prakse u smislu socijalnih poduzeća za integraciju osoba u nepovoljnom položaju, uključujući i rehabilitirane ovisnike, na tržište rada. U Italiji postoji gotovo 3.000 socijalnih zadruga koje zapošljavaju 35.000 osoba u nepovoljnom položaju, od čega je 16% rehabilitiranih ovisnika. Ovisnici tako predstavljaju najveću marginaliziranu skupinu kojoj se nudi pomoć pri zapošljavanju, odmah nakon osoba s invaliditetom (46%) (Sumnall i Brotherhood 2012).

Procjenjuje se da je 1996. godine u Italiji bilo 4.000 socijalnih zadruga, s preko 100.000 članova, 75.000 zaposlenih i 9.000 volontera. Kao i u Belgiji i Poljskoj socijalne zadruge zakonski su definirane u smislu prava i obveza. Njihov je cilj opća korist zajednice i društvena integracija građana. Tako je talijanski zakon propisao da socijalne zadruge trebaju zapošljavati najmanje 30% zaposlenika koje su osobe u nepovoljnom položaju te ako je moguće, da i te osobe postanu suvlasnici zadruge. Rehabilitirani su ovisnici zakonom uključeni u kategoriju osoba u nepovoljnom položaju (Sumnall i Brotherhood 2012).

Većina usluga i programa koju su osigurani nalaze se u sjevernim regijama Italije koje bilježe najveći broj konzumenata droga, ali su i najgušće naseljeni. Procjenjuje se kako je u 2012. godini 0,18% godišnjeg BDP-a otišlo na troškove vezane uz programe suzbijanja ovisnosti. Od toga je oko 46% ukupnih izdataka vezanih za provedbu zakona, a 54% je bilo za socijalnu skrb i zdravstvenu zaštitu, što je manje negoli je to bilo slučaj 2010. godine (EMCDDA 2016).²

Talijanska pokrajina Brescia ima dugu tradiciju djelovanja organizacija civilnog društva, posebno zadruga, a mnoge od njih korijene imaju u kršćanskim organizacijama (Costa i Sabatinelli 2014). U ovoj pokrajini već dva desetljeća uspješno se provodi program “*Servizio per l’Inserimento*”, u suradnji s tijelima lokalne samouprave, socijalnim službama te dionicima trećeg sektora. Kao i nekoliko drugih pokrajinskih službi (npr. u Milanu) SAL je prvi put stvoren potkraj osamdesetih godina, kako bi podržao zapošljavanje osoba s invaliditetom. Servizio per l’Inserimento tada je imao više zadaća koje su se kretale u rasponu od individualnog praćenja korisnika usluga, obuke i smještaja, pripravnčkog staža, pa sve do posredovanja između korisnika i tržišta rada (Costa i Sabatinelli 2014).

Od polovine 1990-ih ova je metodologija, poznata pod nazivom SAL, primijenjena i na druge ciljane skupine: najprije na korisnike s teškim socijalnim poteškoćama (primjerice na beskućnike), a kasnije i na korisnike nadležnih socijalnih službi kao što su osobe s ovisnošću, bivši zatvorenici, samohrane majke, dugotrajno nezaposlene osobe,

osobe starije od 50 godina i dr. Sve opće i specijalizirane socijalne službe kao i dionici trećeg sektora mogu predstaviti SAL svojim korisnicima s potencijalom zapošljavanja (Costa i Sabatinelli 2014). U posljednjem se desetljeću broj korisnika usluga SAL-a utrostručio, a ekonomska kriza također je iznjedrila novi broj korisnika ovog programa.

Način na koji SAL funkcionira organiziran je tako da svoju djelatnost provodi u tri faze: tijekom prve faze radi se na izradi životopisa, procjeni stručnosti i usmjeravanju korisnika na aktivno istraživanje radnih mjesta. Druga faza rada fokusirana je na grupe za stručno usavršavanje i obuku, a *treća faza rada s rehabilitiranim ovisnicima odnosi se na pružanje potpore u zapošljavanju* (subvencionirani poslovi u zadrugama ili poduzećima te izvanredne intervencije nakon zapošljavanja ako je potrebno dodatno ojačati vještine). SAL tradicionalno radi u partnerstvu sa socijalnim zadrugama koje su sporazumno povezane s općinom. Neke od zadruga specijalizirane su za zapošljavanje osoba s invaliditetom, druge za rehabilitirane ovisnike i sl. Ključ uspjeha ove organizacije u dobroj je suradnji lokalnih dionika i organizacija civilnog društva, ali i u dostatnim financijskim resursima koji velikim dijelom dolaze i iz državnog proračuna (Costa i Sabatinelli 2014).

Pokrajina Brescia još od 1980-ih ima sporazum s lokalnim socijalnim zadrugama koje mogu potpisujući ugovornu obvezu obavljati vanjske aktivnosti za općinu kao što su održavanje zelenih površina, usluge čišćenja te administrativni poslovi lokalne samouprave. Na ovaj način SAL omogućuje radno iskustvo svojim korisnicima kojih je u prosjeku oko 50 godišnje. Ipak, postoje određene poteškoće u ovom načinu provođenja rada jer je u vremenima ekonomske krize bilo teško izdvojiti financijska sredstva za ispunjavanje obveza iz ovog sporazuma (Costa i Sabatinelli 2014).

Tijekom evaluacije ovog programa pokazalo se kako su se lokalne službe u pojedinačnim slučajevima morale pobrinuti za dodatno osiguravanje edukacije i osposobljavanja na zahtjev privatnih centara za zapošljavanje koji nisu htjeli preuzeti obvezu integracije na tržište rada za osobe s nestabilnijim profilima. Nemogućnost jednake provedbe ovog programa u drugim susjednim pokrajinama poka-

2 EMCDDA (2016.). Italy country overview, posjećeno 3.5.2017. na mrežnoj stranici: <http://www.emcdda.europa.eu/countries/italy>

zala se kao jedan od nedostataka ovog programa. Naime jedino je Brescia mogla računati na obučeno osoblje, s posebnim iskustvom, koje pomaže u samoj provedbi programa, kao i na lokalne službe koje znaju kako koordinirati djelatnosti. Bez obzira na malu kilometarsku udaljenost između Brescie i drugih pokrajina, u njihovom se kontekstu ovaj program mnogo teže provodio. Ovim je iznova dokazano koliko je bitna stručnost provoditelja programa kao i spremnost svih dionika na uključivanje i suradnju te detaljna analiza standardiziranih postupaka prije njihove implementacije na određeno područje (Costa i Sabatinelli 2014).

CEIS Formazione socijalna je zadruga iz talijanske pokrajine Modene, a bavi se marginaliziranim skupinama kao što su ovisnici, beskućnici, osobe s dvojnim dijagnozama, ali i psihički bolesnici. Imaju veliko iskustvo i prate rad preko 1800 zadruga u Italiji, a od toga 450 socijalnih zadruga. Za cilj imaju širiti kulturu prihvaćanja i brige, pomagati u prevladavanju predrasuda s ciljem promicanja odgovarajućeg znanja vezanog za položaj marginaliziranih osoba u društvu. Korisniku žele omogućiti potencijal koji će mu pomoći da se smatra osobom s resursima, a ne s problemima. Osim brojnih edukativnih treninga i aktivnosti za osposobljavanje stručnog kadra ova organizacija može se pohvaliti brojnim projektima namijenjenima marginaliziranim društvenim skupinama. Projekt koji su osmislili za rehabilitirane ovisnike pod nazivom “*Job Café*” ima za cilj promicanje socijalne reintegracije na tržište rada kroz volonterstvo. Aktivnosti kojima se bave uključuju obavljanje kupnje, kuhanje, razne vrste servisa, nadzor djece i pripremanje jela u prijateljskoj i obiteljskoj atmosferi. Smješteni su u zgradi u centru grada, a “*Job Caffè*” nudi hranu i bezalkoholna pića po povoljnim cijenama. Nakon uspješno završene obuke za neku od ovih aktivnosti polaznici dobivaju certifikat te preporuku koja će im omogućiti lakše pronalaženje posla (Ceis Formazione 2017).³

Španjolska

Programi privremenog zapošljavanja za nezaposlene osobe dugo su bili glavni dio aktivnih politika usmjerenih na nezaposlene osobe u Španjolskoj,

obično pod vodstvom lokalnih vlasti. Izgradnja i održavanje radne etike i radnih navika teško zapošljivih društvenih skupina glavna je misao vodilja politike koja se vodi kako bi se reducirala nezaposlenost u ovoj zemlji. I dok je većina programa namijenjena osobama koje su registrirane kao nezaposlene, neki od njih su usmjereni na osobe koje su u visokom riziku od socijalne isključenosti te na podnositelje zahtjeva za zajamčenu minimalnu socijalnu naknadu (Aguilar Hendrickson 2014).

Jedan od takvih programa je “*Empleo social protegido*” (Zaštićeno socijalno zapošljavanje) koji se provodi u Navarri od 1980-ih. Dobiti od ovog programa odnose se na dobivanje većeg dohotka i na aktivnost korisnika iako poslovi kojima se korisnici bave ne mogu značajno utjecati na osobni i profesionalni razvoj osoba u nepovoljnom položaju. Tek od 1980-ih se počela razvijati ideja o prilagođenom poduzeću koje bi moglo biti konkurentno na tržištu, a istovremeno biti i u mogućnosti zaposliti ljude s nižom produktivnosti zbog različitih uzroka (invalidnosti, ovisnosti ili drugih zdravstvenih problema).

I dok je dio programa za osobe s invaliditetom pravno uporište dobio sredinom 80-ih, za ostale socijalno isključene skupine razvoj je tekao znatno teže. Ipak, i to se područje počinje razvijati krajem 80-ih pa se tako u Navarri javljaju dva pionirska projekta na ovom polju. *Traperos de Emaús*, skupina povezana s Emmaüsovima međunarodnim organizacijama i *Gaztelan*, projekt koji zapošljava mlade, a pretvorio se u temelj za razvijanje programa za pomoć integraciji na tržište rada (Aguilar Hendrickson 2014). Prije 1999. godine ovi projekti nisu imali specifičan pravni status (osim privatnih udruga ili zaklada) i dobivali su ograničenu javnu potporu, u osnovi za pomoć u ulaganjima ili za nadoknadu gubitaka (Aguilar Hendrickson 2014).

Regionalna vlada stvorila je 2000. godine registar socijalne integracije i integracije na tržište rada (Centros de incorporación sociolaboral ili CISs) te uspostavlja sustav subvencija za takve centre općenito temeljene na modelu za osobe s invaliditetom. Na ovaj način omogućeno je provođenje postojećih projekata i zaposleno je dodatnih 400–600 osoba

3 Ceis Formazine (2017). Job caffè, 2017. posjećeno 3. 5. 2017. na mrežnoj stranici Ceis Formazione: <http://www.ceisformazione.eu/elenco-news/95-job-caffe-2017>

do 2010. godine. Treća faza trebala bi povećati broj tih centara te šanse za dobivanje javnih usluga i posredno smanjiti potrebe za izravnim subvencioniranjem (Aguilar Hendrickson 2014). U Španjolskoj postoji oko 137 socijalnih poduzeća usmjerenih na socijalnu reintegraciju, a sva su dostupna rehabilitiranim ovisnicima. Među ponuđenim poslovima nalaze se vrtlarstvo, izgradnja, recikliranje otpada, grafička umjetnost, čišćenje, pranje, ekološki uzgoj, poslovi u hotelu, restoranu i baru, veleprodajni proizvodi i tekstil.

Belgija

Neprofitna belgijska organizacija “*De Sleutel*” omogućava pristup programima socijalnog poduzetništva rehabilitiranim ovisnicima, a sve u svrhu reintegracije i ponovnog funkcionalnog djelovanja u zajednici. Ova organizacija na području zdravstvene skrbi predstavlja mrežu za liječenje, istraživanje, zapošljavanje te prevenciju droga i ovisnosti. Ključna komponenta i misao vodilja stvaranje je zdravog života s mnoštvom dodanih vrijednosti u apstinenciji i mogućnost promjene (Sumnall i Brotherhood 2012).

Jedan je od programa ove organizacije i “*Gent projekt*” kojim su korisnici ove organizacije uključeni u održavanje i brigu o uzgoju voća i povrća bez pesticida, uz visoku razinu ekološke osviještenosti. Ciljani korisnici programa, rehabilitirani ovisnici, s preprekama za ulazak na tržište rada, uče kroz ovaj program kako razviti radne navike i pravila ponašanja u radnom odnosu, a promatrajući njihov rad, usmjerava ih se u jednu od radionica koja je najprikladnija za njih s obzirom na sposobnosti i preferencije. Ovo je otvoreni projekt koji poziva na uključivanje volontere iz zajednice, s obzirom da u kontaktu s njima korisnici projekta mogu naučiti nove vještine. Prednost je programa u miješanju ljudi iz različitih konteksta, što omogućuje bržu integraciju za korisnike projekta. Tko se pokaže kao uspješan, dobiva svoje čestice zemlje za obradu. Lokalne udruge također su uključene u ovaj projekt, kao i pojedine škole (De Sleutel 2012).⁴

Još jedan projekt pod imenom “*Generalist Works*” odvija se pod okriljem organizacije De Sleutel. Riječ je o partnerstvu organizacija The Key, Tim, Right-Up, The Poverty, Social Exclusion i Gradskog centra (OASeS) Sveučilišta u Antwerpenu. Ovo partnerstvo ima za cilj omogućiti zaposlenicima i vježbenicima da rade na treningu za zapošljavanje siromašnih skupina na marginama društva. Cilj je projekta prenijeti metodologiju rada na ostale organizacije koje rade na mobilizaciji zapošljavanja ranjivih društvenih skupina. I dok se Tim specijalizirao za obuku, smjernice i posredovanje za posao za osobe s invaliditetom, funkcija The Keya sastoji se od aktiviranja tražitelja zaposlenja te socijalnog zapošljavanja u poduzeću prema mjeri. Treneri za zapošljavanje rade na problemima uzrokovanim nedostatkom novčanih sredstava korisnika kao što su: nedostupnost javnog prijevoza, rješavanje internetskog pristupa, neadekvatno poznavanje usluga na koje klijent ima pravo. Pored ovih praktičnih problema oni se također brinu o rješavanju psihosocijalnih problema kao što su stres, strah i nepovjerenje (De Sleutel 2012).⁵

Mađarska

Fondacija INDIT (Integrated Drug Therapy) u Mađarskoj aktivno djeluje od 1999. godine. Vodeći se ponajviše potrebama i mogućnostima korisnika organiziraju različite tretmane, a provode i različite projekte usmjerene na rehabilitaciju i reintegraciju ovisnika. *Mérföldkő Rehabilitation Center Association* terapijska je zajednica koja predstavlja jedno od njihovih polja djelovanja. Njihov stručni tim osim socijalnih radnika i psihologa sačinjavaju i sami rehabilitirani ovisnici, višegodišnji apstinenti. Njihova je zamisao da ovisnici, osim stručne pomoći, primaju i onu uzajamnu, jedan od drugoga. Žive u zajednici u kojoj je bitno naučiti kako se moraju osloniti jedni na druge jer na taj način pridonose zajedničkoj i vlastitoj dobrobiti. Reintegracija u društvo najvažnija je stavka programa, pa je tako program “Half-way House” temeljno područje djelovanja. Kako bi pristupili ovom pro-

4 De Sleutel (2012). Groups from Gent, posjećeno 5. 5. 2017. na mrežnoj stranici De Sleutel: <http://www.desleutel.be/>

5 De Sleutel (2012.). Groups from Gent, posjećeno 5. 5. 2017. na mrežnoj stranici De Sleutel: <http://www.desleutel.be/>

gramu potrebno je zadovoljiti kriterij dugotrajne apstinencije (INDIT 2017).⁶

Ugostiteljski objekt koji je vodila *Mérföldkő Rehabilitation Center Association* u razdoblju od 2006. do 2009. bila je jedina tvrtka koja je izviještala o socijalnom poduzetništvu za rehabilitirane ovisnike u ovoj zemlji. Ovaj ugostiteljski objekt osigurao je zaposlenje za apstinentne koji su završili liječenje u stambenom centru udruge (Sumnall i Brotherhood 2012).

Litva

Litvanski treći sektor svoj neuravnoteženi razvoj može zahvaliti djelomično nasljeđu iz doba socijalizma koje uključuje strogu kontrolu države nad socijalnim poduzetništvom. Neke društvene organizacije koje bi odobrila Komunistička partija koristile su se za ispunjavanje odredbi koje režim nije uspio ostvariti. Nakon što se sovjetski režim urušio, nastaju novi zakoni za udruge i socijalne organizacije, dobrotvorne organizacije, zaklade i zadruge. Parlament usvaja i nova dva zakona: Zakon o javnom ustroju i zakon koji regulira tzv. "kreditne udruge" (Borzaga i sur. 2008).

Litva je ne tako davne 2006. godine bila jedna od najsiromašnijih zemalja članica EU-a, zajedno s Poljskom. I ova se zemlja, kao i druge zemlje koje su bile dio Sovjetskog saveza, i dalje bori s duboko ukorijenjenim postsocijalističkim modelom socijalne skrbi. Prihodi se i dalje stječu na različite načine koji uključuju i razvijeno tzv. "crno tržište rada", a za mnoge su i jedini način stjecanja prihoda. Specifičan životni stil, posebice kod marginaliziranih društvenih skupina, isključuje svijest o samopomoći i aktivizmu u svrhu ostvarivanja vlastitog dohotka. Iako je povijesno nasljeđe učinilo dosta štete potencijalnom razvoju socijalnog poduzetništva u Litvi, postoje neki svijetli primjeri socijalnog poduzetništva u ovoj zemlji (Borzaga i sur. 2008).

Revidirani zakon o socijalnom poduzetništvu u Litvi donesen je 2004. godine te je njime oko 30 tvrtki koje su radile s osobama s invaliditetom pretvoreno u socijalna poduzeća koja su na taj način nastavila primati državne subvencije u iznosu od 70%. Neki kritiziraju zakon smatrajući

da je osmišljen isključivo za potrebe spašavanja komunističkih tvrtki nakon ulaska u EU te osiguravanja daljnjeg državnog visokog subvencioniranja. Također zakon otežava organizacijama trećeg sektora zadržavanje temeljnih obilježja neprofitnih organizacija s obzirom na to da im je promet sličan onom malog i srednjeg poduzetništva. Zakon je prilično rigidan te od njegova stupanja na snagu nisu utemeljene nove organizacije socijalnog poduzetništva što objašnjava usporen razvoj socijalnog poduzetništva u Litvi (Borzaga i sur. 2008).

Caffe Mano Guru osnovan je 2004. godine i jedino je, koliko je poznato autorici teksta, socijalno poduzeće koje je omogućilo radno mjesto za rehabilitirane ovisnike u Litvi. Po završetku liječenja klijenti su u mogućnosti raditi u ugostiteljskom objektu šest mjeseci te uložiti dodatne napore kako bi postali kuhari, konobari ili barmeni. Po uspješnom završetku obuke sudionici dobivaju potvrdu i preporuku poslodavca, a oni im pomažu i u traženju posla. Sudionicima se također omogućuje obuka vezana općenito za životne vještine, a uključena je i privremena boravišna i kućna njega. Projekt, između ostalog, ima za cilj poboljšati svijest javnosti o ovisnosti o drogama i pružiti pozitivne primjere reintegriranih ovisnika naglašavajući njihove vještine i sposobnosti. U 2011. godini Mano Guru dobio je nagradu za odgovorno i inkluzivno poduzetništvo u EC European Enterprise programu (Sumnall i Brotherhood 2012).

PRIMJERI DOBRE PRAKSE U HRVATSKOJ

(1) *Osječka uslužna proizvodna zadruga Neos* jedan je od boljih primjera socijalnog poduzetništva u RH. U svojim djelatnostima zapošljavaju rehabilitirane ovisnike i na taj način pomažu im u resocijalizaciji i povratku u normalan život. Misija im je uključivanje bivših ovisnika u normalne radne i životne procese te njihova uspješna resocijalizacija što im je u ovom slučaju omogućeno kroz program zadružnog poduzetništva. Iznimna vrijednost ovog programa za korisnike krije se u činjenici da radom u zadruzi stječu radnu naviku, uče se novim poslovima i zarađuju novac kojim sami raspoložu. Sve aktivnosti koje se provode u ovoj zadruzi proizaš-

6 INDIT (2017.). MÉRFÖLDKŐ (Milestone), posjećeno 4. 5. 2017. na mrežnoj stranici INDIT: <http://www.indit.hu/rehabilitacio?lang=en>

le su iz potrebe za zapošljavanjem rehabilitiranih ovisnika, a uključuju: proizvodnju i postavljanje betonske galanterije, stolariju, održavanje zelenih površina i kanala, lasersko graviranje i rezanje tj. izradu poslovnih poklona i sl. (NEOS 2012).⁷ Zadruga je priznata u gospodarskim krugovima, a kao potvrdu da je i gospodarski uspješna dobila je mogućnost proizvodnje unutar poduzetničkog inkubatora "BIOS". Osim toga uspostavljena je suradnja s gradom Osijekom, OBŽ-om i tvrtkom Japan Tobacco International uz stalan dotok ideja za razvoj zadruge, koje uz proizvode i usluge uključuju i niz projekata s ciljem prevencije ovisnosti kod učenika osnovnih i srednjih škola te savjetovanje, motiviranje, pripremu te upućivanje ovisnika u tretmane liječenja (Šain 2013). Razloge za mogućnost višegodišnjeg uspješnog provođenja projekta ove zadruge možemo tražiti u njihovoj koordiniranosti kako na razini koja se ostvaruje između samih djelatnika i korisnika, tako i zbog uspješne suradnje s državnim institucijama, županijama, poglavarstvima, raznim gospodarskim subjektima i drugim nevladinim udrugama već duži niz godina.

(2) *Zadruga PET PLUS* djeluje od 2010. godine, a osnovana je na inicijativu Udruge PET PLUS i nekolicine bivših ovisnika u Novom Zvečevu. Njihova je zadaća okupljanje i pomoć bivšim ovisnicima u rehabilitaciji i resocijalizaciji pružajući im priliku za bolji i mirniji život (Šain 2013). Osam članova zadruge bavi se djelatnostima koje u konačnici imaju za cilj oživljavanje područja od posebne državne skrbi te uključuju ekološki poljoprivredni uzgoj i preradu ekološki prihvatljivih namirnica, preradu i obradu drveta te izradu suvenira i namještaja. Razvoj zadruge doveo je do pokretanja djelatnosti pirografije krajem 2011. godine, pa je uz potporu Ministarstva gospodarstva RH nabavljen pirograf, uređena radionica, suvenirnica i tada je zaposlen jedan rehabilitirani ovisnik. U skoroj budućnosti planira se dodatni razvoj zadruge u segmentu obrade drveta i izrade drvenih suvenira što će još više ojačati društveni utjecaj zadruge (Šain 2013). Projekt "Golden Valley – Zlatna dolina" jedan je od projekata za zapošljavanje koje je ova organizacija uspješno provela.

Ukupno je vrijedan 137.000 eura, a financiran je iz socijalnih fondova Europske Unije. Provodio se u razdoblju od 2013. do 2015. godine, a cilj mu je bio pomoći bivšim ovisnicima u resocijalizaciji i pronalaženju posla te poboljšanje kompetencija na tržištu rada. Cilj je bio obučiti 10 ovisnika za rad na strojevima u čemu je Udruga PET PLUS uspješla obučivši ukupno 20 korisnika. Desetero najzainteresiranijih zaposlilo se u zadrugi PET PLUS koja proizvodi proizvode i suvenire od drveta. U sklopu projekta organiziran je put u Bolognu gdje je stručni tim s korisnicima projekta imao priliku prisustvovati edukaciji o socijalnom poduzetništvu i radu u terapijskim zajednicama. S obzirom na suradnju s talijanskom obrazovnom institucijom IRECOOP i tvrtkom CEIS Formazione, ovo je putovanje bila prilika zadruge za učenje o dobrim praksama od jedne od država s najrasprostranjenijim programima združnog poduzetništva (PET PLUS 2013).⁸

(3) *Riječka socijalna zadruga "Put"* osnovana je 2011. godine s ciljem da pomogne marginalnim društvenim skupina u uključivanju na tržište rada. Ovim je skupinama, na putu prema njihovoj ekonomskoj samostalnosti, potrebno pružiti psihološku pomoć, edukaciju usmjerenu prema jačanju kompetencija potrebnih za zapošljavanje te pomoć u stjecanju radnih navika i pronalaženju motivacije za rad. Sve ovo zadruga pruža nezaposlenim osobama u narušenim obiteljskim odnosima, bivšima ovisnicima, beskućnicima, hrvatskim braniteljima, osobama s posebnim potrebama i invalidima, kao i ostalim nezaposlenim osobama koje su se suočile s nekom vrstom diskriminacije. Osnovna je djelatnost zadruge ekološki uzgoj povrća na poljoprivrednom zemljištu koje je ustupio grad Rijeka. Osim uzgoja poljoprivrednih kultura zadruga je aktivna i u edukaciji o proizvodnji voća i povrća u skladu s prirodom te uzgoju autohtonog hrvatskog sjemena, kao i proizvodnji preradevina (prirodnih džemova, pekmeza, sirupa i pripravaka od ljekovitog bilja). Ovo je još jedan pokazatelj kako korištenje lokalnih resursa može predstavljati potencijal koji se može usmjeriti u održivo gospodarstvo kroz zadruge.

7 NEOS (2012). Socijalna zadruga Neos, posjećeno 6. 5. 2017. na mrežnoj stranici NEOS: <http://www.ne-ovisnost.hr/index.php/zadruga-neos>

8 PET PLUS (2013). Uspješno proveden projekt educiranja i zapošljavanja bivših ovisnika, posjećeno 3. 5. 2017. na mrežnim stranicama Udruge PET PLUS: <http://www.petplus.hr/uspjesno-proveden-projekt-educiranja-i-zaposljavanja-bivsih-ovisnika/>

(4) “*Vita-Anst*” *zadružno je poduzetništvo* koje je 2009. godine osnovala udruga za resocijalizaciju liječenih ovisnika “ANST 1700” iz Splita. Zadruga je nastala na poticaj Ureda za suzbijanje zlouporabe opojnih droga Vlade RH i tadašnjeg Ministarstva gospodarstva i malog poduzetništva (Šain 2013). Cilj je zadruge omogućiti zapošljavanje i samozapošljavanje između ostalog i rehabilitiranih ovisnika (rade i sa samohranim roditeljima, dugotrajno nezaposlenim, osobama s nižim stupnjem obrazovanja, osobama s velikim brojem djece itd.). Zadruga je neprofitnog karaktera što znači da prihod stečen radom služi isključivo zapošljavanju što većeg broja ljudi i opremanju zadruge potrebnim alatima i priborom. Djelatnost ove zadruge bazira se na proizvodnji okvira za slike, slika te suvenira i nakita od različitih materijala. Od prodaje izrađenih proizvoda zadruga ostvaruje oko 30% svojih prihoda.⁹ Članovi svojim radom u zadruzi pronalaze mogućnost za rad, a pomoć pružena zajedničkim angažmanom u pronalasku različitih poslova predstavlja dobar primjer zadružnog poduzetništva.

ANALIZA PROGRAMA SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA ZA MOBILIZACIJU ZAPOŠLJAVANJA U RH I ZEMLJAMA EU-A.

Rezultati analize uspoređivanih programa za zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika ukazuju na različitu praksu socijalnog poduzetništva za radnu integraciju rehabilitiranih ovisnika kada se općenito sagledaju sve analizirane zemlje. Najčešće su to programi koji nisu specijalizirani za rehabilitirane ovisnike, već služe za zapošljavanje drugih marginaliziranih skupina, a i ako su specijalizirani, onda je riječ o programima koji svoje temelje nalaze u programima integracije osoba s invaliditetom na tržište rada. Jedan od najsvjetlijih primjera nedvojbeno je Italija gdje su se programi integracije marginaliziranih društvenih skupina na tržište rada počeli javljati još 1980-ih. Njezin zakonodavni okvir omogućuje procvat zadružnog djelovanja na ovom području (Tablica 4). Program SAL, spomenut u ranijim poglavljima, uspio se razviti zahvaljujući dobroj suradnji na lokalnoj razini, kao i kvalitetno osmišljenom programu koji se odvija u tri faze te može poslužiti kao primjer dobre prakse

za razvoj sličnih programa u Republici Hrvatskoj. Italija, zajedno sa Španjolskom i Belgijom, čiji su praktična djelovanja socijalnog poduzetništva zabilježena na području rada s ovisnicima, spadaju u zemlje s najvećom razinom prepoznavanja i prihvaćanja koncepta socijalne ekonomije u europskom kontekstu (Monzon i sur. 2016) (Tablica 3).

Ako promotrimo primjere socijalnog poduzetništva koji su ranije opisani, možemo zaključiti kako imaju nekoliko zajedničkih odrednica. Svi se bave sličnim djelatnostima dakle najčešće je to ugostiteljstvo ili neka od poljoprivrednih djelatnosti te prerada raznovrsnih ekoloških materijala. U Litvi i Mađarskoj, kao zemljama s malim ili nikakvim prepoznavanjem koncepta socijalne ekonomije, pronađene su prakse zapošljavanja rehabilitiranih ovisnika u ugostiteljstvu. Kao što je vidljivo iz Tablice 4 socijalna poduzeća “*Mérföldkő Rehabilitation Center Association*” u Mađarskoj i “*Caffe Mano Guru*” u Litvi predstavljaju jedine primjere na području zapošljavanja rehabilitiranih ovisnika u ovim zemljama. Ove dvije zemlje bore se s ukorištenim postsocijalističkim modelom socijalne skrbi. U 20. stoljeću, u zemljama središnje i istočne Europe koje su bile usko povezane sa komunističkom ideologijom sovjetskog tipa i centraliziranom ekonomijom, država je bila jedini subjekt koji je provodio ekonomske aktivnosti ne ostavljajući time prostora vizionarima i društvenim poduzetnicima da djeluju. Iako su postojali neki tipovi zadrugarstva, principi zadrugarstva poput otvorenosti za članstvo i demokratskog upravljanja bili su potpuno neprihvaćeni (Monzon i Chaves 2008). Zemlje kao što su Mađarska i Litva i dalje se bore s nasljeđem ‘socijalističkog režima’. S druge je strane Poljska koja iako ne nudi značajne programe socijalnog poduzetništva za reintegraciju bivših ovisnika, danas spada u zemlje s tzv. srednjom (relativnom) razinom prihvaćanja i razvijenosti koncepta socijalne ekonomije (Monzon i Chavez 2016). Iako se između 1989. i 2005. značajno smanjuje broj zadruga u Poljskoj, njihov je doprinos zajednici nakon izlaska iz područja stroge državne kontrole neosporan. Osnivanjem pet regionalnih fondova 2005. godine poljska vlada daje financijsku potporu marginaliziranim društvenim skupinama za njihovo uključivanje na tržište rada.

⁹ <https://www.vita-anst.hr/>

Tablica 3. Rezultati pregleda zakonodavnih okvira socijalnog poduzetništva i provedenih programa za zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika

Država članica EU	ZAKONODAVNI OKVIR	RAZVOJ SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA	Nalazi o programima za zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika	
			Program	Održivost
Belgija	Uveden općeniti pravni okvir za socijalna poduzeća — organizacije za ostvarivanje društvene svrhe (Borzaga i sur. 2008)	Zemlja s najvećom razinom prepoznavanja i prihvaćanja koncepta socijalne ekonomije.	“Gent projekt” “Generalist Works”	Provodi neprofitna organizacija “De Salutel”, a uključene su i lokalne udruge te pojedine škole. Provodi se u partnerstvu neprofitna organizacija “De Salutel” i organizacija The Key, Tim, Right-Up, The Poverty, Social Exclusion i Gradskog centara (OASeS) Sveučilišta u Antwerpenu
Italija	1991. Zakon o socijalnim zadrugama – A i B tip, (B uključuje diskriminirane društvene skupine) Zakonima o socijalnom poduzeću i zakonom o socijalnim zadrugama omogućena registracija ostalih organizacijskih oblika (Vincetić i sur. 2013).	1980-ih se javljaju prvi oblici zadrugnog poduzetništva namijenjeni diskriminiranim skupinama društva (Borzaga i Defourny 2001. prema Perić 2011). 3.000 zadrugnih poduzeća, a zapošljava 35.000 osoba u nepovoljnom položaju (Sumnall i Brotherhood 2012). Zemlja s najvećom razinom prepoznavanja i prihvaćanja koncepta socijalne ekonomije. Zemlja s visokom razinom razvijenosti socijalnog poduzetništva za integraciju marginalnih društvenih skupina na tržište rada (Sumnall i Brotherhood 2012).	“Servizio per l’Inserimento” “Job caffè”	Financiran iz sredstava lokalne samouprave i državnog proračuna. Projekt još u tijeku, bez naznaka za daljnji razvoj zbog nedostatne financijske potpore. Provodi CEIS Formazione, u tijeku. Financira se iz državnog proračuna, ali i iz samostalno ostvarenih sredstava.
Litva	Zakon o javnom ustroju i zakon koji regulira tzv. kreditne udruge 90-ih godina (Borzaga i sur. 2008). Revidirani zakon o socijalnom poduzetništvu u Litvi donesen je 2004. godine.	Godine 2006. jedna od najsiromašnijih zemalja članica EU-a. Duboko ukorijenjen postsocijalistički model socijalne skrbi, isključena svijest o samopomoći i aktivizmu kao načinu stjecanja prihoda. Strogi zakon o socijalnom poduzetništvu usporio je njegov daljnji napredak. Zemlje s malim ili nikakvim prepoznavanjem koncepta socijalne ekonomije. Poticajne mjere: osnivanje socijalnih poduzeća, razvoj poduzeća socijalnog zapošljavanja.	“Caffe Mano Guru”	Osnovan je 2004. godine i jedino je socijalno poduzeće koje je omogućilo radno mjesto za rehabilitirane ovisnike u Litvi.
Mađarska	Zakon LXXXVIII/2005 o privatnim volonterskim aktivnostima Zakon IV/2006 o ekonomskim poduzećima (Vidović 2012)	Zemlja s malim ili nikakvim prepoznavanjem koncepta socijalne ekonomije. Poticajne mjere: radionica o građanskom zapošljavanju (Vidović 2012).	“Mérközpont Rehabilitáció Központja”	Projekt financiran od strane Fondacije INDIT (Integrated Drug Therapy) koja provodi program zapošljavanja u ugostiteljstvu za rehabilitirane ovisnike od 2006. do 2009. godine. Jedini ovakav program namijenjen rehabilitiranim ovisnicima u Mađarskoj.
Španjolska	Public Contracts Act iz 2006. godine	Krajem 80-ih razvoj programa za sve socijalno isključene osobe. 2000. godine registar socijalne integracije i integracije na tržište rada (Centros de incorporación sociolaboral ili CISs). 137 socijalnih poduzeća usmjerenih na socijalnu reintegraciju, a svi su dostupni korisnicima droge. Zemlja s najvećom razinom prepoznavanja i prihvaćanja koncepta socijalne ekonomije.	“Empleo social protegido”	Navarra 1980-ih jedan od prvih pokrenutih programa uopće na području zapošljavanja marginaliziranih društvenih skupina.

Zahvaljujući tome, kao i izravnim (donacijama i subvencijama) i neizravnim javnim potporama (oslobađanje od poreza na dobit i odbitaka) za socijalno poduzetništvo, ova se zemlja uspješno ‘otklanja od zarobljenosti povijesnim nasljeđem’ te može biti primjer i za ostale zemlje istočne i središnje Europe.

Ono što su za Poljsku regionalni fondovi, za Italiju je CGM (nacionalni talijanski konzorcij), koji okuplja 73 lokalna konzorcija i čak 1.200 socijalnih zadruga. Inačica se može pronaći i u Španjolskoj u kojoj su prisutni registri socijalne integracije i integracije na tržište rada pomoću koje se djelatnosti lakše koordiniraju i financiraju. Iako ovakvi načini umrežavanja znatno olakšavaju pristup financiranju programa i umrežavanju lokalnih dionika, problemi nastaju zbog njihove ovisnost o državi i fondovima s obzirom na činjenicu da su usmjereni na korisnike marginaliziranih skupina koji nemaju sredstva za tržišni tip usluga.

Iako su neki oblici socijalnog poduzetništva (zadružnog, prvenstveno) u većini zemalja koje nas okružuju na području istočne i središnje Europe prepoznati kao alat za zapošljavanje osoba u nepovoljnom položaju na tržištu rada, socijalno poduzetništvo još nije prepoznato kao ozbiljan sudionik u kreiranju politike zapošljavanja od strane lokalnih dionika.

U primjeru mađarskog socijalnog poduzetništva možemo pronaći neke sličnosti s hrvatskim modelom. U obje zemlje zakonske su regulative nedosljedne, a porezne olakšice za pokretače ovakvih socijalnopoluzetničkih ili zadružnih projekata nedovoljno su poticajne. I u jednoj i u drugoj zemlji postoji svega par organizacija kojima je financijska podrška stalno dostupna dok se manje organizacije ne uspijevaju izboriti za prijeko potrebnu financijsku pomoć. Nadalje u RH i Mađarskoj ne postoji kvalitetna i stabilna mreža podrške koja bi promicala razvoj socijalnog poduzetništva kakva je primjerice u Italiji. CGM je nacionalni talijanski konzorcij koji okuplja 73 lokalna konzorcija i čak 1.200 socijalnih zadruga. Njegov je osnovni zadatak promicanje socijalne suradnje i podupiranje socijalnog poduzetništva umrežavanjem lokalnih dionika. CGM djeluje i na nacionalnoj razini promičući razmjenu znanja i dobrih praksi zadružnog poduzetništva kroz prijenos znanja,

obuka, savjetovanja. Ostvarena suradnja ovog konzorcija s Poljskom, ovoj je zemlji donijela nove prakse i inspiraciju za razvoj socijalnog poduzetništva za osobe u nepovoljnom položaju na tržištu rada. Metodologija rada bila je ta da su talijanski konzorciji ili zadruge “posvajali” poljske zadruge ili njihova umrežena udruženja te su na ovaj način implementirali drugačiju viziju za rad i pomoć osobama u nepovoljnom položaju (Borzaga i sur. 2008). Ovaj talijansko-poljski model suradnje mogao bi biti primjer koji bi bio pokretačka promjena za RH kojoj su promjene na ovom području prijeko potrebne.

Iako postoji velik prostor za napredak, posljednje je desetljeće donijelo nešto kvalitetnije zakonodavne okvire za pomoć marginaliziranim društvenim skupinama u RH, Litvi i Mađarskoj (Tablica 4). Vlada Republike Hrvatske je 2015. donijevši Nacionalnu strategiju za razvoj društvenog poduzetništva od 2015. do 2020. napravila iskorak u prepoznavanju socijalnih poduzetnika kao partnera javnom sektoru u osiguranju socijalnih i javnih usluga za marginalizirane društvene skupine.

U sve tri navedene zemlje također je prisutno povijesno nasljeđe komunizma koje uza sve negativnosti koje nosi sa sobom, donosi i poneku prednost, a jedna je od njih i tradicija solidarnosti i osjećaja jednakosti, što može pridonijeti razvoju programa za pomoć marginaliziranim društvenim skupinama u uključivanju na tržište rada. Primjećuje se to i u velikom broju organizacija trećeg sektora koje rade s osobama s invaliditetom. U zemljama kao što je Italija brojni programi primjenjivani na jednu marginaliziranu društvenu skupinu, kasnije su usmjereni i na ostale skupine, pa i rehabilitirane ovisnike, a u RH postoji prostor za razvoj ovih programa iz nekih postojećih programa za osobe s invaliditetom. Posebno se stavlja naglasak na programe za osobe s invaliditetom, s obzirom da su oni u RH, baš kao i u većini zemalja EU-a, najbrojniji. Njihova metodologija rada može se primijeniti i na rehabilitirane ovisnike, s obzirom na to da je kod obaju marginaliziranih skupina riječ o dijagnozi koja najprije zahtijeva sve moguće medicinske pokušaje na putu prema oporavku, a potom i pomirenje s onim dijagnozama s kojima treba nastaviti dalje živjeti na način da se iskoriste preostali potencijali za rad.

Europska komisija utvrdila je tri glavna smjera za djelovanje socijalnog poduzetništva do 2020. godine. Prvi smjer odnosi se na povećanje stope osnivanja održivih socijalnih poduzeća pružanjem direktne potpore izgradnji potencijala timova koji osnivaju socijalno poduzeće. Potom se potiče razvoj podupirućeg ekosustava kroz isporuku visokokvalitetnog poslovnog razvoja i pratećih usluga (obrazovanje, obuka, umrežavanje ili vođenje, zajedno s usvajanjem znanja za tijela javne vlasti o načinima podupiranja socijalnog poduzeća putem javne nabave). Posljednja smjernica nalaže olakšavanje pristupa financiranju socijalnog poduzeća uspostavljanjem financijskih instrumenata koji osiguravaju “dugoročni kapital” (Europska komisija 2014). Jedan od programa EU-a koji je iskoristiv kako bi se pronašla sredstva za zapošljavanje rehabilitiranih ovisnika jest program EU-a za zapošljavanje i inovaciju (EaSI) koji će uz predloženi proračun od 815 milijuna eura u razdoblju od 2014. do 2020. ujediniti tri postojeća programa: Progress (Program za zapošljavanje i socijalnu solidarnost), EURES (Europska mreža javnih zavoda za zapošljavanje) i Program za mikrofinanciranje europskog napretka koji podupire posrednike u mikrofinanciranju i socijalno ulaganje za socijalno poduzeće.

ZAKLJUČAK

Prepreke za socijalnu integraciju osoba s problemima ovisnosti brojne su te se one moraju nositi s problemima koji proizlaze iz same bolesti, iz česte osude okoline i nerijetko s neadekvatnim politikama koje im mogu priječiti put k socijalnoj integraciji. Sve navedeno predstavlja velike izazove za pojedince koji teško samostalno nalaze odgovore na probleme. Socijalno poduzetništvo pokazalo se kao mogućnost koja nudi idealan omjer stručne potpore u izgradnji iskustva, samopouzdanja i životnih vještina s jedne strane dok s druge strane ono gradi most prema mogućem mjestu na tržištu rada. Upravo je uspješna reintegracija na tržište rada preduvjet kvalitetne socijalne integracije.

Analiza nekoliko različitih zemalja EU-a pokazala je kako najrazvijenije prakse na ovom području iz uzorka izabranih analiziranih zemalja imaju Italija i Španjolska. Italija s gotovo 3.000 zadružnih poduzeća, zapošljava 35.000 osoba u nepovoljnom položaju, od čega je 16% rehabilitiranih ovisnika

(Sumnall i Brotherhood 2012). Španjolska sa 137 socijalnih poduzeća pomaže socijalnoj reintegraciji rehabilitiranih ovisnika. Analizom je također utvrđeno kako kreatori politika u ostalim zemljama EU-a, a posebno u zemljama istočne i središnje Europe (Mađarska, Litva, RH) moraju tek uložiti svoje napore u širenje obuhvata svojih intervencija u ovom području putem socijalnog poduzetništva. Primjeri Italije, Španjolske i Belgije pokazuju kako se jasno definiranim zakonodavnim okvirima i adekvatnim poreznim olakšicama uspijevaju razviti kvalitetni i dobro umreženi programi na nacionalnoj razini. Ono što još uvijek predstavlja problem, čak i za ove razvijene zemlje, prevelika je ovisnost ovih programa o državnom proračunu. Svaki od analiziranih programa iz država koje su prethodno navedene u nekoj je mjeri financiran i iz državnog proračuna.

U posljednjem se desetljeću klima u društvu, po pitanju socijalne reintegracije, znatno poboljšala ako govorimo o dokumentima donesenim na međunarodnoj razini (*EU program za zapošljavanje i društvene inovacije 2014.-2020. godine, “Akt o malom gospodarstvu”, Strategija Europa 2020, Strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti*). Iako se svi ovi dokumenti u nekoj mjeri dotiču integracije marginaliziranih društvenih skupina na tržište rada, nedostaje ciljani zakonodavni okvir usmjeren na specifično područje zapošljavanja rehabilitiranih ovisnika.

U Republici Hrvatskoj ne postoji zakon koji je usmjeren isključivo na ovu skupinu, već se kao i u zemljama EU-a, na rubovima nekih od nacionalnih strategija spominju i ovisnici kao teško zapošljiva skupina (*Nacionalna strategija za razvoj društvenog poduzetništva od 2015. do 2020.; Strategija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti u RH 2014.-2020.*). Osim potrebe za zakonodavnim uređenjem ovog područja te potrebe za financijskim osamostaljenjem programa socijalnog poduzetništva (kako bi mogli biti samoodrživi) i snažnijeg fokusa na potporu socijalnopoluzetničkih projekata usmjerenih na reintegraciju bivših ovisnika, za Hrvatsku je ključno umrežavanje i suradnja na nacionalnoj razini s državama koje na ovom području imaju dobre prakse kao što je primjerice Italija. Ovom analizom prikazana je i važnost kvalitetnog usavršavanja stručnjaka na

ovom specifičnom području, koji će biti spremni omogućiti provedbu ovih programa te njihovo širenje i koordinaciju na lokalnim razinama, na što bi u budućnosti trebalo usmjeriti pažnju i veće napore u ostvarivanju istog. Republici Hrvatskoj predstoji izazovan put u ostvarivanju cilja snažnije integracije rehabilitiranih ovisnika na tržište rada jer prikazani podaci o uspješnosti dosada provedenih programa nisu obećavajući. S druge strane provedeni projekti kao što je *“Projekt resocijalizacije”* omogućili su stjecanje iskustva stručnjacima na ovom području i stvaranje mreže udruga s kojima je uspostavljen kontakt između lokalne i nacionalne razine. Ovaj program pridonio je i smanjenju stigmatizacije rehabilitiranih ovisnika u društvu. Navedeni primjeri iz prakse dokazuju potrebu za daljnjim razvitkom programa socijalnog poduzetništva za rehabilitirane ovisnike, ali pod pretpostavkom uspostave održivog sustava financiranja te definiranja jasnog zakonodavnog okvira. Primjeri analiziranih zemalja pokazuju neke od smjerova u kojima bi se trebala kretati i Hrvatska, počevši od osnivanja nacionalnih centara zadruga i socijalnih poduzeća koja nude programe integracije bivšim ovisnicima te koja će pomoći većoj umreženosti i

financiranju (kao što je u Italiji i Španjolskoj), pa sve do rada na pronalaženju i daljnjem obučavanju kvalitetnih stručnjaka koji su sposobni voditi ovakve programe ne samo na nacionalnim već i na lokalnim razinama. Sva ova potrebna unaprjeđenja važna su zbog prevažnih ciljeva kao što su podizanja kvalitete života bivših ovisnika, smanjivanja recidivizma te unaprjeđenja rehabilitacije jer, kako je pokazano, sama prilika za zapošljavanje bivših ovisnika pozitivno utječe na njihovu rehabilitaciju i korak je k njihovoj punoj socijalnoj integraciji i vraćanju u ‘normalan život’. No, nažalost, istraživanja su pokazala da veza ‘radi’ i u suprotnom smjeru pa tako kada izostaju prilike za zapošljavanje rehabilitiranih, raste recidivizam i smanjuju se prilike za socijalnu reintegraciju bivših ovisnika. Zato je unaprjeđenje socijalno poduzetničkih projekata s ciljem integracije bivših ovisnika na tržište rada nadasve važan zadatak za sve dionike ovog procesa od Ureda za suzbijanje zlouporabe droga Vlade RH, koordinacije različitih ministarstava, udruga civilnog društva, socijalnih poduzeća i zadruga do šire javnosti koja je zainteresirana za unaprjeđenje socijalne integracije bivših ovisnika i ublažavanja problema ovisnosti u Hrvatskoj.

LITERATURA:

- Aguilar Hendrickson, M. (2014): *Social Innovations for social cohesion. Transnational patterns and approaches from 20 European cities.* Chapter: Pamplona. EMES Ed.: Adalbert Evers, Benjamin Ewert, Taco Brandsen.
- Borzaga, C., Galera, G. & Nogales R. (2008): *Social enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation.* For Europe and the Commonwealth of Independent States: UNDP Regional Bureau.
- Bretteville-Jensen, A. L. (2011): *Illegal drug use and the economic recession: what can we learn from the existing research?.* *International Journal of Drug Policy*, 22, 353–359.
- Ceis Formazione (2017): *Job caffè, 2017.* posjećeno 3. 5. 2017. na mrežnoj stranici Ceis Formazione: <http://www.ceisformazione.eu/elenco-news/95-job-caffè-2017>
- De Sleutel (2012): *Groups from Gent.* posjećeno 5. 5. 2017. na mrežnoj stranici De Sleutel: <http://www.desleutel.be/>
- European Commission (2003): *Green Paper: Entrepreneurship in Europe.* posjećeno 20. 4. 2017. na mrežnoj stranici: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2003/com2003_0027en01.pdf.
- Europsko izvješće o drogama* (2013): Luksemburg: EMCDDA, Ured za službene publikacije EU-a.
- Henkel, D. (2011): *Unemployment and substance use: a review of the literature (1990–2010).* *Current Drug Abuse Reviews*, 4, 4–27.
- INDIT (2006): *MÉRFOÖLDKŐ (Milestone).* posjećeno 4. 5. 2017. na mrežnoj stranici: INDIT: <http://www.indit.hu/rehabilitacio?lang=en>
- Kipke, I., Steppan, M. and Pfeiffer-Gerschel, T. (2011): *‘Kannabis bezogene Störungen: epidemiologische und soziodemographische Daten aus ambulanten Suchthilfeeinrichtungen in Deutschland 2000–2009.* Hogrefe AG, 57, 439–450.
- Monzon J. L., Chaves R. (2008): *The European Social Economy: Concept and dimensions of the third sector.* *Annals of Public and Cooperative Economics.* Oxford UK: Blackwell Publishing.
- Monzon J. L., Chaves, R. (2016): *Recent Evolutions in the Social Economy in the European Union.* Dostupno na: <http://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-875-en-n.pdf>.
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za udruge (2012): *Nacionalna strategija za stvaranje poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva (2012–2016).*
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za suzbijanje zlouporabe droga (2012): *Nacionalna strategija suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2012. do 2017. godine.*
- NEOS (2012): *Socijalna zadruga Neos.* posjećeno dana 6. 5. 2017. na mrežnoj stranici NEOS: <http://www.ne-ovisnost.hr/index.php/zadruga-neos>
- O’Bryan, A., Simons, K., Beyer, S. and Grove, B. (2000): *A framework for supported employment.* York: Joseph Rowntree Foundation.
- Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo za demografiju, mlade, obitelj i socijalnu politiku (2014): *Strategija borbe protiv siromaštva i socijalna isključenosti u RH (2014.–2020.).*
- Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada i mirovinskoga sustava (2015): *Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine.*
- Storti, C. C., De Grauwe, P., Sabadash, A. and Montanari, L. (2011): *Unemployment and drug treatment,* *International Journal of Drug Policy* 22(5), 366–373.
- Sumnall H., Brotherhood A. (2012): *EMCDDA insights: Social reintegration and employment: evidence and interventions for drug users in treatment.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Šain, Z. (2013): *Hrvatske socijalne zadruge.* Čakovec: CEDRA

Šućur, Z. (2004): Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju: časopis Sociološkog društva Hrvatske*, 35 (2), 45–60.

Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 85/10

Vidović, D. (2012): Socijalno poduzetništvo u Hrvatskoj. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Vincetić, V., Babić, Z., Baturina, D. (2013): Definiranje područja i potencijal razvoja socijalnog poduzetništva Hrvatske u komparativnom kontekstu, *Ekonomski pregled* 64,(3): 256–278.

Vlada Republike Hrvatske (2010): Projekt resocijalizacije ovisnika o drogama. posjećeno 21. 4. 2017. godine na mrežnoj stranici Ureda za suzbijanje zlouporabe droga: <https://gov.hr/UserDocsImages/Moja%20uprava/Projekt%20resocijalizacije.pdf>

Vlada Republike Hrvatske (2015): *Izvješće o provedbi Nacionalne strategije i akcijskog plana suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za 2014. godinu*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za suzbijanje zlouporabe droga. Dostupno na: <https://drogeiovisnosti.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Programi%20i%20projekti/Projekt%20resocijalizacije/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Projekta%20resocijalizacije%20za%202014.pdf>

Zakon o zadrugama. *Narodne novine*, 34/11, 125/13, 76/14.

Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti. *Narodne novine*, 16/17.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP PROGRAMMES AS DRIVERS OF EMPLOYMENT FOR REHABILITATED ADDICTS IN CROATIA AND OTHER EU COUNTRIES

Abstract: *From their beginnings, social entrepreneurship programmes have focused on integration of marginalised and difficult-to-employ groups on the labour market. Rehabilitated addicts represent one of the marginalised groups of our society, to whom traditional routes of access to the labour market are closed. Some studies indicate nearly twice as much unemployment among rehabilitated addicts than among the general population. Western European countries have managed to leverage the potential of social entrepreneurship to employ marginalised groups, while Central and Eastern European countries, including Croatia, have invested much less effort. This paper deals with comparative analysis of social entrepreneurship programmes, in Croatia and certain other EU countries, that are focused on employment of rehabilitated addicts. The analysis provides recommendations for the improvement of practical activities and social entrepreneurial projects aimed at the better integration of rehabilitated addicts into the labour market.*

Key words: *social entrepreneurship, rehabilitated addicts, marginalised groups*